

УДК 174:34.08(497.11)

CERIF: S130, S180

DOI: 10.5937/AnaliPFB2002145S

Миљан Савић, мастер*

ДЕТЕРМИНАНТЕ ЕТИЧКИХ УВЕРЕЊА ПРАВНИКА У СРБИЈИ**

Испитивање етичких уверења садашњих и будућих чланова адвокатске професије представља важан корак ка адекватном дефинисању и разумевању фактора који утичу на њихово формирање и промену. У раду је представљена анализа етичких уверења различитих категорија правника у Србији, коришћењем факторске анализе (анализе главних компоненти) на узорку од 325 испитаника, адвоката, адвокатских приправника и студената. Анализиран је утицај социо-демографских чинилаца (пол, старост, позиција и дужина радног стажа) на етичка уверења. Представљене су области и правила понашања уређена Кодексом у односу на које постоји највећа несагласност између уверења и прописаних правила понашања. Најважнији налази указују да старост и радно искуство испитаника директно утичу на поштовање њихових етичких уверења када су у питању одређени типови неетичких понашања.

Кључне речи: *Професионална етика. – Уверења. – Адвокатски приправници. – Адвокати. – Факторска анализа.*

1. УВОД

Етичка одговорност адвоката и адвокатских приправника (*приправници*) као важних учесника правосудног система, произлази

---

* Истраживач Балканског центра за регулаторну реформу и студент докторских академских студија на Правном факултету Универзитета у Београду, miljansavicbg@gmail.com.

** Захваљујем учесницима семинара Српског удружења за економску анализу права и члановима удружења на корисним коментарима и сугестијама. Наравно, одговорност за преостале грешке или за изнете вредносне судове сноси искључиво аутор рада.

из чињенице да својим професионалним деловањем директно утичу на владавину права у једној земљи. Такође, поступање адвоката битно утиче на ниво поверења друштва према професији и самим адвокатима. Неспорно је постојање „разлике у моћи“ између адвоката и клијената. Разлике, између осталог, потичу из асиметрије информација и знања неопходних за остварење и заштиту одређених права клијента. Уз то, могуће је постојање агенцијског проблема, односно моралног хазарда, на пример, у ситуацијама у којима клијент нема могућност да сазна да ли је од стране адвоката, или приправника, уложен довољан напор приликом заштите његових права и интереса. У професијама које карактерише оваква асиметрија постоји изразита могућност да слабијој страни буде проузрокована штета, као последица информационе несразмере и „разлике у моћи“ (видети посебно Koosher, Keith-Spiegel 2016; Pope, Vasquez 2007).

Етички упитна уверења и поступци чланова адвокатске професије не наносе штету искључиво трећим лицима, већ њу могу трпети и сами појединци који испољавају таква уверења, односно чине такве поступке. На пример, у оптужници поднетој од стране Дисциплинског тужиоца Адвокатске коморе Београда, због пријављених наводних процесних опструкција у поступку који се водио пред Агенцијом за реституцију, наведено је да је адвокат: *„у више наврата без законског основа Агенцији постављао захтеве за признавањем својства странке... те захтеве за разгледање и фотокопирање списка, како у име својих клијената, тако и у своје лично име, да би, након одбачаја услед непостојања правног интереса, изјављивао жалбе на одлуке овлашћених органа, па чак и када формална одлука није постојала, подносио неосноване кривичне пријаве против поступајућег саветника, злоупотребљавао процесна овлашћења Закона о општем управном поступку како би свесно опструисао горе наведене поступке... при чему је оптужени адвокат поступао свесно, јер је знао или морао знати да на горе описани начин криши одредбе Закона о адвокатури, Статута Адвокатске коморе Србије и Кодекса професионалне етике адвоката.“*¹

У Србији до сада нису рађена истраживања чији је предмет професионална етика у области адвокатуре. Стога, постоје ограничене информације о етичким уверењима и, у крајњем случају, поступању садашњих и будућих чланова адвокатске професије. Међутим, емпиријска истраживања спроведена у Србији и региону, омогућавају приказ друштвеног и професионалног аспекта адвокатске праксе у Србији.²

¹ Оптужница Дисциплинског тужиоца Адвокатске коморе Београда број 4/2015 од 22. септембра 2015. године.

² Адвокатура представља професију са високим баријерама уласку. Детаљна анализа баријера уласку у адвокатску професију дата је у Cabrillo, Fitzpatrick 2018, 155–186. Аутори такође пружају компаративни приказ адвокатске професије у

Вуковић (2019, 103–113) даје увид у разлике у материјалном положају адвоката у Србији, у задовољству послом као и у ставовима о Адвокатској комори Србије (АКС). Сходно налазима, адвокати су релативно задовољни послом али исказују изразито незадовољство спрам стања у правосуђу, спроведених реформи, као и спрам угледа и статуса адвоката у друштву и у односу на друге професије.³ Налази указују и да постоји низак ниво поверења адвоката у институције у Србији али и неуједначен однос према АКС. Свега 38% испитаника сматра да АКС добро брани интересе својих чланова, док чак две трећине сматра да више служи интересима утицајних адвоката него обичних чланова. Занимљиво је истаћи и да адвокатски приправници исказују релативно мањи ниво поверења у АКС у односу на испитанике адвокате (Вуковић 2019, 111–113).

Мраковчић и Вуковић (2019, 75–105) указују на незадовољство припадника правничке професије⁴ радом правосудних органа и спроведеним реформама, те утврђују постојање „унутрашње“ кризе поверења у српско правосуђе. Сходно налазима, категорија адвоката у Србији исказује највећи ниво неповерења у правосудне институције

различитим јурисдикцијама. Баријере уласку стварају ограничења на страни понуде адвокатских услуга, што доводи до увећања цене услуга. Ове баријере нису нужно искључиво правне природе већ могу бити и економске природе. На пример, за упис у Именик адвоката предвиђено је да кандидати из реда адвокатских приправника плаћају износ од 500 EUR док остали кандидати плаћају износ од 4.000 EUR. У Одлуци о мерилима и критеријумима за делимично ослобађање трошкова уписа у Именик адвоката кандидата из реда адвокатских приправника од 18 маја 2016. године прописано је да кандидат који подноси захтев за упис у Именик адвоката из реда адвокатских приправника може бити ослобођен плаћања трошкова уписа који је одлуком Адвокатске коморе Србије бр. 476–4–2014 од 22. јуна 2014. године утврђен у износу од 3.500,00 EUR, уколико је био уписан у Именик адвокатских приправника у трајању од најмање две године, уколико захтев подноси најкасније у року од једне године по престанку приправничке вежбе, уколико је измирио све доспеле обавезе према адвокатској комори у којој је обављао приправничку вежбу и уколико за време трајања вежбе, као и након престанка статуса адвокатског приправника, није засновао радни однос. За приказ различитих правних баријера у адвокатској професији, на пример, проблематике правне форме приликом инкорпорирања, уласка на тржиште великих иностраних адвокатских канцеларија, отпора „преносу“ дела адвокатских услуга на јавне бележнике видети Vuković, Dabetić, Fotić, прихваћено за објављивање.

³ Налази такође указују да у Србији постоји материјално раслојавање адвоката, те да је могуће диференцирати млађе адвокате (из великих канцеларија) који претежно пружају услуге домаћим и страним правним лицима и адвокате који најчешће пружају услуге физичким лицима и раде у мањим канцеларијама. Адвокати који раде у великим канцеларијама и пружају услуге великим привредним субјектима имају бољи материјални статус (Вуковић 2019, 106–109).

⁴ У узорак испитаника нису укључени само припадници адвокатске професије већ, између осталог, и судије, државни тужиоци, правници у привреди и други чланови правничке професије. За детаљан приказ структуре испитаника видети Mrakovčić, Vuković 2019, 75–105.

(Mrakovčić, Vuković 2019, 87–88). Аутори истичу и постојање разлика у ставовима сходно професији. Наиме, адвокати су, просечно гледано, задовољни својом стручношћу као и ценом и квалитетом пружених услуга, док други чланови правничке професије исказују већи степен незадовољства спрам адвоката, према предметним параметрима (Mrakovčić, Vuković 2019, 96).

Неспорно је да бављење професијом уз поштовање професионалних етичких начела омогућава смањење трансакционих трошкова свих страна које ступају у међусобне односе (Perry *et al.* 2005, 3), на пример, између адвоката и клијената, судија, државних службеника и других адвоката. Главно истраживачко питање овог рада стога и јесте – каква су професионална етичка уверења различитих категорија правника у Србији према неетичким професионалним поступцима и који фактори могу утицати на та уверења?⁵ Овакав предмет истраживања у великој мери отежава долазак до веродостојних информација, због потенцијалног отпора испитаника, стога је истраживање ограничено на испитивање уверења о хипотетичким поступцима, те на добијање и анализу суда испитаника у којој мери сматрају да је одређена врста понашања (не)етичка. На тај начин, не испитујући директно понашања и умањујући вероватноћу друштвено пожељних одговора, циљ је утврђивање каква су уверења студената права, приправника и адвоката о постојећим етичким смерницама и правилима и посредно добијање информација да ли би се испитаници можда лакше упустили у такво понашање, уколико сматрају да не постоје никакве етичке препреке. Истовремено, могуће је посредно извођење закључака и о информисаности испитаника о наведеним етичким смерницама.⁶

Рад је структуриран на следећи начин. У наставку је представљен значај Кодекса професионалне етике адвоката. У трећем делу дат је преглед литературе и различитих методолошких приступа. У

⁵ Термин „правници“ у контексту овог рада коришћен је као кровни термин за категорије студената права односно потенцијалних будућих чланова адвокатске професије, приправника и самих адвоката.

⁶ Разумно је очекивати да би упитник којим би била мерена намера према неетичком понашању правника довео до већег броја друштвено пожељних одговора (*social desirability bias*) у односу на упитник којим се испитују искључиво уверења испитаника. За више о проблему друштвено пожељних одговора у упитницима са осетљивим предметом видети посебно Чанг и Монро (Chung, Monroe, 2003, 291–302) и Чарлс и Датало (Charles, Dattalo 2018, 587–599). Резултати добијени мерењем уверења индикативни су и када је у питању намера односно у крајњем случају понашање, иако наведене категорије нису мерене инструментом. Многа истраживања су показала јасну везу између уверења и понашања, са врло ретким одступањем. За више о ускладивости уверења и понашања видети посебно истраживање Поуп и сарадника (Pore, *et al.* 1987, 993–1006). За више о проблемима који могу појавити у истраживањима са осетљивом тематиком и техникама за решавање предметних проблема видети посебно Мек Нили (McNeely, 2012, 377–396).

четвртом делу приказане су основне карактеристике узорка испитаника и класификације варијабли. У петом делу дат је преглед најзначајнијих резултата истраживања. Следе закључак и препоруке.

2. ЗНАЧАЈ КОДЕКСА ПРОФЕСИОНАЛНЕ ЕТИКЕ АДВОКАТА

Етичка уверења и понашање које може у већој или мањој мери одступати од њих, формирану су и путем утицаја различитих егзогених позитивних и негативних подстицаја. На пример, то могу бити подстицаји које појединцу пружају одређене институције у једној земљи. Имајући у виду „разлике у моћи“ и значај саме професије, кодификовање професионално–етичких правила у адвокатури неопходно је ради превенције нежељених исхода и понашања. Кодификовање се остварује дефинисањем и прописивањем жељеног понашања, санкција, начина њиховог извршења и стварањем тела чија је улога контрола и кажњавање понашања која представљају повреду прописаних правила. Са друге стране, неадекватно формиран кодекс, може да интензивира дисторзије у вези усаглашености прописа, уверења и понашања.

У Србији, Кодекс професионалне етике адвоката (*Кодекс*),⁷ представља полазну основу за дефинисање професионално–етичких обавеза приликом бављења адвокатуром. Стога, Кодекс такође представља и полазну основу за дефинисање поступака у односу на које су у оквиру овог рада истраживана уверења испитаника о степеној етичности.⁸ Кодексом су регулисани основи професионалне етике

⁷ Кодекс професионалне етике адвоката, *Службени гласник РС* 27/2012. Прописи којима су такође уређени права, обавезе и одговорности приправника и адвоката јесу, између осталог и: Закон о адвокатури, *Службени гласник РС* 31/2011 и 24/2012 – одлука УС, Статут адвокатске коморе Србије, *Службени гласник РС* 85/2011, 78/2012, 86/2013, Статути Адвокатских комора Београда, Војводине, Зајечара, Крагујевца, Ниша, Пожаревца, Чачка, Шапца, Косова и Метохије. Наведени акти такође имају значајну превентивну али и „усмерујућу“ функцију, имајући у виду да су у њима у већој или мањој мери такође дефинисана нежељена понашања и последично и казне. И поред наведеног, Кодекс свакако представља најмањи заједнички садржалац када су у питању прописана недозвољена понашања припадника адвокатске професије, те представља први и најјачи фактор утицаја на њихове ставове.

⁸ Једна од могућих подела, у зависности од садржине кодекса, јесте подела на аспирационе кодексе (*Aspirational codes*) и дисциплинске кодексе (*Disciplinary codes*). У Аспирационим кодексима се не наводе стриктна правила понашања, већ правила чија је садржина апстрактна и подложна тумачењу, што представља њихов примарни недостатак. Дисциплинске кодексе карактерише концизно и таксативно навођење оквира за поступање припадника адвокатске професије, те потенцијалних казни. Недостатак оваквог типа кодекса представља могућа сатурација правилима те немогућност обухватања свих жељених понашања. То оставља простора за тумачење

адвоката и приправника, њихове правне и етичке обавезе у односу на адвокатску професију односно правну струку уопште и сваког њеног припадника посебно. Између осталог, прописане су и регулисане обавезе у односу на клијенте, судове и друге државне органе, супротну страну односно остале чланове адвокатске професије и клијенте са супротним интересом, те приправнике. Кодексом су дефинисана правна и етичка начела у оквиру којих су појединци дужни да обављају сопствену професионалну делатност. Таксативно су наведена правила у вези са различитим аспектима адвокатске професије односно правне струке. Кодекс прописује и детаљно уређује професионално-етичке дужности адвоката у вези са адвокатском тајном, недопуштеним стицањем клијената, иступањем у јавности, заступањем, уређењем адвокатске канцеларије, међусобним односима адвоката, односом адвоката и саме адвокатске коморе, државних органа, приправника као и супротне странке.

Сходно наведеном, могуће је претпоставити да су испуњени предуслови који се тичу регулације професионалне етике у адвокатури у Србији. Наиме, Кодекс сам по себи има превентивну улогу будући да предвиђа недозвољене видове професионалног понашања, а на основу Кодекса такође је могуће израдити програм едукације као додатну меру превенције.⁹ У случају да се Кодекс и у њему прописана правила понашања и начини разрешења потенцијалних етичких дилема покажу неефикасним када је у питању адекватно усмеравање ка етички прихватљивим уверењима и поступцима, то може бити једно од могућих објашњења за ставове и понашања чланова адвокатске професије.

3. ПРЕГЛЕД ЛИТЕРАТУРЕ

Резултати истраживања чији су предмет уверења и понашање чланова адвокатске професије, нису уједначени по питању фактора који утичу на њихово формирање и испољавање. Веродостојан је исказ да Кодекси професионалне етике адвоката у различитим државама у великој мери одражавају сличне професионалне принципе, без обзира на разлике у правним и образовним системима, као и друге разлике. Такође, неvezано од различитости појединачних одредаба, у овим актима су прописане и регулисане професионалне обавезе у

и неефикасне исходе када су у питању решења за потенцијалне етичке дилеме. За детаљнији увид видети Nicolson 2005, 601–626. По својој структури, српски Кодекс професионалне етике адвоката спада у дисциплинске кодексе.

⁹ Казне за повреде Кодекса ближе су уређене Статутима појединачних Адвокатских комора и оне могу бити: опомена, новчана казна или мера брисања из именика адвоката.

односу на клијенте, судове и супротну страну. Такође је регулисано постојање адвокатске тајне, иступање у јавности и други релевантни модалитети професионалног понашања.¹⁰ У наставку су приказана истраживања која користе различите методолошке приступе и изложени најважнији налази. Приказани радови су релевантни за ово истраживање будући да омогућавају увид у факторе који су од значаја за неетичка уверења правника у другим земљама, без обзира на потенцијалне разлике у конкретним нормама.

Пепер (Pepper 1999, 181–205) наводи разлоге за одређене видове понашања адвоката. Аутор закључује да се, код ситуација у којима прописи омогућавају неетичко понашање, ствара могућност да адвокат своје понашање оправдава пребацујући кривицу на жеље клијента и прописе. Са друге стране, клијент је у могућности да своју жељу за неетичким исходом оправдава сматрајући да одговорност лежи на прописима и адвокату.

Аутори који користе приступ бихевиористичке етике приликом анализе уверења чланова адвокатске професије, закључују да је едукација најделотворнији начин превенције. Прентис (Prentice 2015, 35–85) наводи неедукованост адвоката по питању диференцијације етичких и неетичких понашања као главни разлог за неетичко понашање. Аутор истиче да су појединци подложни хеуристикама и когнитивној дисонанци, што утиче на корекцију њихових ставова тако да оправдавају неетичке поступке.

У емпиријским истраживањима, разматран је утицај похађања Правног факултета на промену степена моралног развоја студената, углавном на основу Колбергове теорије моралног развоја (*Kohlberg's theory of moral development*).¹¹ Налази нису уједначени и једна група аутора истиче да постоје статистички значајне разлике између уверења студената правних факултета и других факултета, док друга група не утврђује значајне разлике (Daicoff 1996, 197–261). Такође, није потврђена хипотеза коју је поставила Дајкоф (Daicoff 1996, 231) да ће ставови адвоката о томе шта би требало урадити у одређеним етички дискутабилним ситуацијама (*should questionnaire*)

¹⁰ На пример, и Кодекс професионалне етике адвоката у Италији (Code of Conduct for Italian Lawyers approved by the National Bar Council during the session of January 31, 2014), и у Пољској (Resolution no. 3/2014 of the Extraordinary Assembly of Polish Attorneys at Law of November 22, 2014 regarding the Code of Ethics of Attorney at Law) и у Немачкој (Rules of Professional Practice in Germany, Version of January 1, 2020) садрже одредбе о поверљивости и адвокатској тајни.

¹¹ У оквиру Теорије моралног развоја Лоренса Колберга (Lawrence Kohlberg) претпоставља се да морални развој појединца прогресира кроз шест фаза, како појединац стари. За преглед налаза и закључака теорије, као и детаљан преглед литературе у оквиру које је испитиван степен моралног развоја студената права на различитим годинама похађања факултета, видети посебно Daicoff 1996, 202–207.

бити строжи у односу на хипотетичко понашање (шта би урадили у наведеним ситуацијама – *would questionnaire*). Бурбанк и Дубоф (Burbank, Duboff 1974–1975, 66–117) наводе да не постоји значајна разлика између важећег Кодекса етике адвоката на подручју Бостона и њихових уверења о етичности одређених поступака. Испитаници доносе закључке *ad hoc*, те не постоји принцип резоновања на основу којег је одређено понашање етично у већој или мањој мери, сходно ставовима испитаника. До идентичног налаза долазе и Дајкоф (Daicoff 1996, 197–261) и Пери и сарадници (Perry, *et al.* 2009, 470) који такође наводе да фактори који утичу на одлуку адвоката који је суочен са етичком дилемом јесу жеља за поштовањем Кодекса, жеља за поспешивањем мишљења о себи као индивидуи и као члану адвокатске професије, као и аверзија према ризику у контексту избегавања неповољног исхода по клијента.

4. ДЕСКРИПЦИЈА ИСТРАЖИВАЊА

Када су у питању адвокати, приправници и студенти права у Републици Србији, до сада није постојало истраживање у оквиру којег би биле испитане разлике у њиховим етичким уверењима. Стога се у раду не полази од постављених хипотеза, већ је истраживање експлоративне природе, будући да је област етике у адвокатури недовољно поткрепљена претходним налазима. То онемогућава постављање хипотеза које су утемељене или повезане са већ постојећом теоријском основом.

Предмет рада конзервативно је ограничен на утврђивање разлика у етичким уверењима правника у различитим степенима професионалног развоја. Стога, у инструменту нису коришћена питања везана за идентификацију и величину места у којем испитаници студирају, станују и раде, нити питања која додатно дефинишу грану права којом се баве. Претпостављено је да би додавање ових варијабли, директно утицало на осећај анонимности испитаника и додатно умањило одазив (*response rate*). Већи број питања у упитнику такође би могао довести до замора испитаника (*fatigue*).¹² Стога је анализа ограничена само на објашњавајуће променљиве директно повезане са циљем рада. Додатне објашњавајуће променљиве могуће је користити у идућој итерацији и на тај начин дати додатни допринос разматрању ове теме.

---

¹² Замор испитаника (*fatigue*) веродостојно је предупређен имајући у виду дужину упитника као и да није утврђена тенденција правoliniјског одговарања (*straight line answers*) приликом верификације одговора.

4.1. Узорак

Истраживање је спроведено као неекспериментално експлоративно квантитативно истраживање анкетног типа, са циљем утврђивања да ли пол, старост, позиција и дужина радног стажа испитаника утичу на разлике у уверењима испитаника.

Узорак су чинили адвокати и приправници који обављају делатност у Србији као и студенти правних факултета на територији Србије.¹³ Иако су то, по строгим критеријумима, хетерогене категорије, ипак су у питању категорије правника у различитим периодима и степену професионалног развоја. Налази Перија и сарадника (Perry *et al.* 2009, 471) указују да старост и професионално искуство могу представљати баријеру за неетичка уверења. Укључивањем све три категорије у узорак, поред упоређивања млађих и старијих категорија испитаника, омогућено је поређење правника кроз време и кроз различити степен професионалног развоја.

На основу података именика адвокатске коморе Београда, Војводине, Зајечара, Крагујевца, Ниша, Пожаревца, Чачка и Шапца формиран је списак *e-mail* адреса адвоката.¹⁴ Списак *e-mail* адреса приправника формиран је на основу агрегације података са интернет портала адвокатских канцеларија у оквиру којих су запослени, док је списак студената Правног факултета формиран на основу *e-mail* адреса чланова интернет портала *mojopravo.net*, и обухвата студенте Правног факултета Универзитета у Београду, Нишу, Крагујевцу и Новом Саду. Формирани списак адвоката представља веродостојну апроксимацију укупне популације. Међутим, на релевантност списка утиче чињеница да није могуће проверити веродостојност односно ажурност *e-mail* адреса преузетих са интернет портала наведених адвокатских комора. Када су у питању приправници, може се са великом дозом извесности тврдити да су адресе ажурне будући да су преузете директно са интернет портала адвокатских канцеларија. Након провере преклапања и формирања јединственог списка *e-mail* адреса дошло се до 4.510 потенцијалних испитаника.

Путем интернет портала *SurveyMonkey* конструисан је инструмент који је путем *e-mail*-а упућен, у периоду јул–новембар 2016. го-

¹³ Чињеница да није могуће унапред са сигурношћу претпоставити који ће се студенти бавити адвокатуром, представља један од могућих недостатака укључивања и ове категорије испитаника. Међутим, имајући у виду потенцијални значај упоређивања разлика између етичких уверења студената и приправника те адвоката, ова категорија испитаника је укључена у рад.

¹⁴ Током 2016. године, било је 129 адвоката на 100.000 становника, што представља повећање од 15% у односу на 2012. годину (СЕРЕЈ 2018, 171–172). Популацију адвокатских приправника није могуће веродостојно проценити будући да Именици адвокатских приправника нису јавно доступни. На основу података РЗС, број уписаних студената државних правних факултета у Србији, незвано од врсте студија, у академској 2018/2019. години, износио је 14.236 студената (РЗС 2019, 16–28).

дине. Анонимност *IP* адреса је гарантована, а потенцијални испитаници су такође обавештени о њиховој анонимности. Претпостављен је висок проценат одбијања попуњавања задатог упитника због могуће перцепције интрузивности предмета упитника, стога је уз поштовање критеријума максималности, упитник послат на *e-mail* адресу свих потенцијалних испитаника. Упитник је упућен на 4.510 *e-mail* адреса – 380 адреса студената, 402 адресе приправника и 3.728 адреса адвоката. Пошиљаоцу је враћено 389 порука због невалидности адреса.

Упитник је попунило 325 испитаника и прикупљени одговори чине пригодан узорак правника у Србији. Ово ограничење утиче на интерпретацију података. Са једне стране, могуће објашњење за слаб одзив испитаника јесте осетљивост предмета истраживања.¹⁵ Наиме, према Мек Нили (McNeely, 2012, 377–396) постоји бојазан од одбијања учествовања у истраживању када потенцијални испитаници предмет истраживања перципирају као интрузиван. Уколико је удео одговора у односу на укупан број позива пренизак, већа је вероватноћа аутоселекције испитаника.¹⁶ Када је у питању склоност ка аутоселекцији (*self-selection bias*), чињеница је да није могуће тврдити да упитник нису попуњавали само испитаници који имају изразито блажа или строжа етичка уверења, или код којих постоји изразита заинтересованост за дилеме етичке природе. Међутим, приликом верификације података, није примећена хомогеност одговора испитаника.

Због недовољног броја емпиријских истраживања са истим или сличним предметом, није могуће упоредити одступање стопе одазива у овом раду у односу на друга слична истраживања. У квантитативном истраживању моралних одлука адвоката које су спровели Пери и сарадници (Perry, *et al.* 2009, 461–475) свега 18% испитаника је доставило употребљив упитник. Акман (Akman 2011, 199–204) узорковањем коришћењем принципа „снежних грудви“¹⁷ формира узорак од 85 испитаника.¹⁸ У истраживањима етичких уверења у

¹⁵ Забележен је „отпор“ дела потенцијалних испитаника. Примљено је више од десет одговора адвоката на молбу за учешће у истраживању, у оквиру којих су изразили сумњу у крајње намере истраживача.

¹⁶ Другалис и Плаза (Draugalis, Plaza 2009, 1) истичу да пристрасност узорка (*non-response error*) теоретски може настати кад код је удео испитаника који су одговорили на упитник мањи од укупног броја послатих позива за учествовање у истраживању.

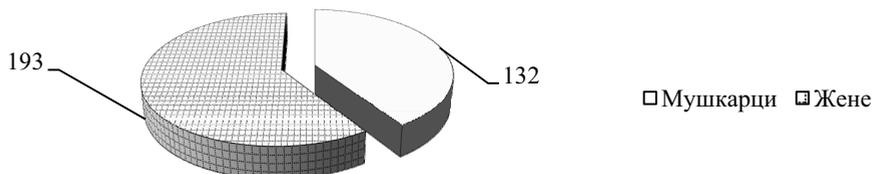
¹⁷ Узорковање „снежних грудви“ имплицира одабир почетног броја испитаника који ће потом упутити истраживача на нове потенцијалне испитанике који ће бити укључени у узорак.

¹⁸ У квалитативним истраживањима, Етјен (Etienne 2005, 1195–1260) интервјуише 40 адвоката, док Холмс и сарадници (Holmes *et al.* 2012, 29–55) интервјуишу само 11 адвоката.

другим професијама, стопа одзива испитаника такође је била изразито ниска.¹⁹

График 1 приказује структуру испитаника према полу. Од 325 испитаника, 193 испитаника је женског пола (59,4%) а 132 испитаника мушког пола (40,6%).

Графикон 1 – Структура испитаника према полу

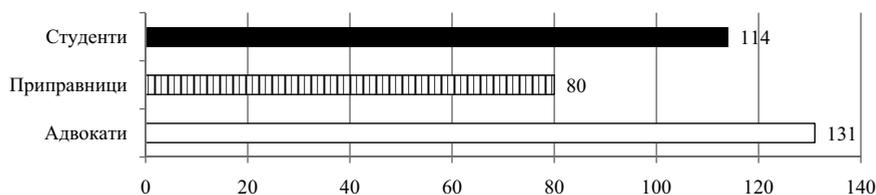

Извор: аутор

Узорак чине 114 испитаника студента (35,1%), 80 испитаника приправника (24,6%) те 131 испитаник адвокат (40,3%). Најмлађи испитаник имао је 18 година, а најстарији 73 године. Просечна старост износила је 31,92 године (стандардна девијација – СД=12,68).

²⁰ Радно искуство се кретало од приправника који су тек отпочели са радом (дефинисано као нула година радног искуства) до 45 година радног искуства, са просечним радним искуством од 5,22 године (СД=8,28). Када је у питању успех канцеларије, 53,6% запослених испитаника описује успех као исти у поређењу са већином других канцеларија, 39,3% као бољи, а свега 5,2% као лошији.

Графикон 2 – Структура испитаника према позицији

Извор: аутор

¹⁹ У истраживањима етичких уверења припадника рачуноводствене професије стопа одзива је износила 10–16%. Видети, на пример, Emerson, Conroy, Stanley 2007, 73–87; Armstrong 1987, 27–44; Eynon, Hills, Stevens 1997, 1297–1309; Elias 2022, 33–45. У истраживањима професионалне етике психотерапеута стопа одзива није прелазила 30%. Видети, на пример, приказ који даје Petrović 2013, 165–166.

²⁰ Стандардна девијација представља меру дисперзије одговора испитаника.

4.2. Опис инструмента и класификовање варијабли

Први део инструмента (6 ставки) служио је за прикупљање социо-демографских карактеристика испитаника, а други (30 ставки) за испитивање уверења о различитим професионалним поступцима у адвокатури. Ове ставке су формиране на основу анализе Кодекса на снази и углавном се односе на поступке који су Кодексом прописани као недозвољени.

Варијабле у овом истраживању деле се на независне и зависне. Независне варијабле,²¹ потенцијалне детерминанте етичких уверења, јесу: (1) пол; (2) старост; (3) позиција и (4) професионално искуство²² Са повећањем година живота и са већим професионалним искуством, требало би да расте и ниво упознатости са правилима и стањем у пракси и способност индивидуе да препозна, усвоји и примени етичке принципе.²³ Предметни резон испитан је када је у питању „позиција“ испитаника, ради утврђивања да ли су овакве разлике присутне и када се испитаници диференцирају на студенте, адвокатске приправнике и адвокате.

Као зависне варијабле узета су уверења о различитим већином недозвољеним професионалним поступцима. Коришћена је петостепенa Ликертова скала, са ставкама од 1 – без сумње неетично понашање (никада етично) до 5 – без сумње етично понашање.

5. РЕЗУЛТАТИ ИСТРАЖИВАЊА

5.1. Факторска структура инструмента

Упитник је формиран ради испитивања уверења у односу на већи број различитих поступака те је стога, поред дескриптивне статистике коришћена и експлоративна факторска анализа – анализа главних компоненти (*Principal Components Analysis*). Факторска анализа коришћена је ради утврђивања међузависности варијабли, откривања њихових заједничких карактеристика и груписања у тзв.

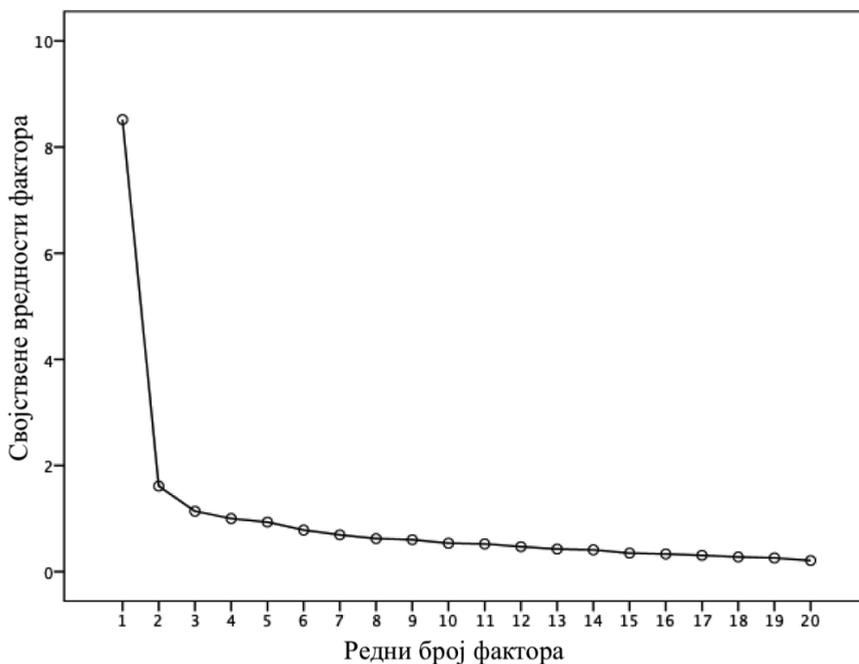
²¹ Независне варијабле „пол“, „старост“ и „професионално искуство“ су основне, стандардизоване социо-демографске варијабле коришћене у великом броју емпиријских истраживања истог или сличног типа. Ју, Маеда и Бебеу (You, Maeda & Vebeau, 2011), дају преглед литературе у којима су коришћене варијабле „пол“ и „старост“ и чији је циљ утврђивање полних разлика по питању етичке сензитивности. Акман (Акман, 2011) спроводи емпиријску анализу полних и старосних разлика у етичким перцепцијама адвоката у Турској.

²² Испитаници студенти нису били дужни да одговоре на наведено питање као и остала неприменљива питања.

²³ Пери и сарадници (Perry *et al.* 2009, 471) утврђују да старост и професионално искуство утичу на формирање строжих етичких уверења чланова адвокатске професије кад су суочени са одређеном етичком дилемом.

факторе којим се већи број варијабли групише у једну.²⁴ График 3 приказује својствене вредности фактора.

Графикон 3 – Својствене вредности фактора

Извор: аутор

Издвојена 4 фактора објашњавају 61,35% варијабилитета променљивих. У питању су: фактор 1 – процесне и друге опструкције, фактор 2 – експлоатација, фактор 3 – неприкладно поступање према странкама и фактор 4 – однос према приправницима.²⁵ Ови фактори су именовани сходно заједничким карактеристикама најзначајнијих ставки које су груписане у њима.²⁶ На пример, ставке из фактора

²⁴ На тај начин, могуће је анализу извршити у односу на неколико груписаних категорија уверења наспрам уверења која се односе на појединачне ставке у инструменту, што би представљало велику препреку приликом обраде података.

²⁵ Коришћена је и *Varimax* ротација и Кателов принцип екстракције фактора (*Cattell scree test*). Последњи фактор који је задржан ради анализе био је четврти фактор и он доприноси објашњењу 10,60% варијабилитета променљивих. Након овог фактора приметно је груписање преосталих фактора у низ са силазном путањом. (Вуквић 2007, 192–196). Из анализе је изостављено 10 ставки будући да не доприносе објашњењу варијансе ниједног од издвојених фактора.

²⁶ Фактори су именовани сходно доминантној карактеристици корелације ставки у оквиру сваког фактора. У прилогу А рада табеларно су приказана питања

3 тичу се неприкладног поступања према странкама. За поређење разлика између испитаника, коришћени су *Mann-Whitney U* тест и *Kruskall-Wallis* тест.²⁷

Прво питање које треба поставити јесте у којој мери су уверења правника у складу са Кодексом. Приликом анализе одговора уочљив је забрињавајућ тренд. Наиме, иако није примећено систематско слагање уверења испитаника, у просеку, у односу на већину тврдњи, готово половина испитаника сматра да су понашања из упитника донекле или у потпуности етична. Свега 19,7% испитаника наводи да *Прихватање случаја иако је шанса да клијент добије спор скоро неостојећа* никада не може бити окарактерисано као етично. Другим речима, приближно 80% испитаника сматра да је прихватање оваквог случаја у мањој или већој мери прихватљива пракса. Слични резултати уочени су и када је у питању *Давање неоснованих разлога за одлагање рочишта као вид процесне опструкције у циљу добробити за клијента*. И у овом случају, приближно 70% испитаника сматра да оваква пракса у одређеној мери (или чак нимало) није проблематична. Додатно, свега 32,3% испитаника сматра да *Одбијање пружања услуга клијенту који је оптужен за свиреп злочин без сумње представља неетичко поступање*. Свега 41,8% сматра да је *Сакривање доказа који би могли угрозити добробит клијента*, без сумње неетички. *Утицање на сведока да промени исказ* је 59,4% испитаника оценило као без сумње неетичко понашање, док је *Изношење података и информација у поднесцима уз знање да нису истинити* 63,1% испитаника оценило као без сумње неетичко понашање.

Могуће је тумачење да су наведени налази комплементарни налазима Вуковића (2019, 103–113) и Мраковчића и Вуковића (2019, 75–105), који указују да су правници (нарочито адвокати) незадовољни стањем у правосуђу и да исказују неповерење у квалитет рада ових институција. Налази овог рада указују да, не само да постоји „унутрашња“ криза поверења у српско правосуђе, већ је она

у оквиру сваког од четири дефинисана фактора. Такође је приказана и факторска структура ставки у инструменту.

²⁷ Применом Колмогоров–Смирнов теста, ради утврђивања постоји ли одступање фактора од Гаусове криве односно нормалне расподеле у популацији (Dragićević 2002, 99–101) утврђено је одступање фактора од нормалне дистрибуције. Када постоји одступање од нормалне дистрибуције, у пракси се претежно користе непараметарски тестови. *Mann-Whitney U* тест се користи ради анализе разлика између две независне групе података када постоји одступање од нормалне дистрибуције. Параметарски пандан је *t-test*. За више информација видети (Howitt, Cramer 2011, 197). *Kruskall-Wallis* тест се користи приликом испитивања међусобног односа више од две различите групе података када постоји одступање од нормалне дистрибуције. Његов параметарски пандан је *ANOVA*. За више информација видети (Howitt, Cramer 2011, 571).

праћена и благим етичким уверењима када су у питању процесне и друге опструкције.

Међутим, уочено је да је поводом поштовања адвокатске тајне, односно поверљивости, присутна усаглашеност испитаника да одавање поверљивих података представља понашање која никада не може бити окарактерисано као етичка. Парадоксално, али процесне и друге опструкције (фактор 1) као и неприкладно поступање према странкама (фактор 3) представљају факторе у оквиру којих су откривена понашања за која испитаници сматрају да су најмање етична али и понашања за која сматрају да су најмање проблематична.²⁸

5.2. Детерминанте етичких уверења

Табела 1 приказује утицај пола на етичка уверења испитаника.²⁹ Утврђено је да постоје статистички значајне разлике међу испитаницима када су у питању фактори 2 и 3, те да испитаници мушког пола у значајнијој мери имају блажа уверења када је у питању експлоатација клијената (фактор 2). Предметни налаз истоветан је и када се анализа ограничи само на подузорок адвоката. То је у складу са налазима Акмана (Акман 2011, 199–204) који је испитивао утицај полних разлика у контексту професионалне етике у адвокатури на узорку од 85 испитаника адвоката.

²⁸ Неопходно је истаћи и да се неприкладно поступање према странкама (фактор 3) показао као статистички значајан фактор када су у питању све испитиване потенцијалне детерминанте. Са друге стране, неприкладан однос према приправницима (фактор 4) није се показао као статистички значајан ни у једном случају. Међутим, треба истаћи да у просеку половина испитаника сматра да избегавање плаћања пореза и доприноса адвокатским приправницима представља у одређеној мери прихватљиво понашање.

²⁹ Колона у којој су приказане „р“ вредности омогућава утврђивање да ли постоји статистички значајна разлика између посматраних категорија испитаника, у овом случају испитаника мушког и женског пола. Да би постојале статистички значајне разлике, неопходно је да „р“ вредност буде мања од 0,05. Коришћени статистички тестови рангирају све вредности одговора испитаника. „Средњи ранг“ представља аритметичку средину рангова. Вредности средњег ранга (прва и друга колона у табели 1) указују нам у ком правцу иду утврђене статистички значајне разлике. Другим речима ове вредности указују да ли испитаници мушког пола имају строжа или блажа етичка уверења у односу на испитанике женског пола. На пример, кад је у питању експлоатација (фактор 2), испитаници мушког пола имају знатно блажа етичка уверења, будући да је вредност њиховог средњег ранга већа у односу на испитанике женског пола, који имају строжа уверења.

Табела 1: Утицај пола испитаника

Назив фактора	Фактор 1	Фактор 2	Фактор 3	Фактор 4
	Процесне и друге опструкције	Експлоатација	Неприкладно поступање према странкама	Однос према приправницима
Женски пол (Сред. ранг)	159,78	139,18	178,23	159,30
Мушки пол (Сред. ранг)	167,71	197,83	140,73	168,41
Mann–Whitney U	12.116,00	8.141,00	9.799,00	12.024,00
p	,455	,000	,000	,391

Са друге стране, када је у питању неприкладно поступање према странкама (фактор 3), налази из табеле 1 указују на постојање блажих етичких уверења испитаника женског пола. Уочено је да дефинишућу разлику ствара ставка у инструменту *Одбијање пружања услуга клијенту који је оптужен за свиреп злочин*, имајући у виду да су за остале ставке где постоји статистички значајна разлика, уочена знатно блажа уверења испитаника мушког пола. Ради извођења веродостојних закључака, свакако је неопходно спровести додатна испитивања утицаја пола као детерминанте етичких уверења.

Табела 2 приказује утицај старости на етичка уверења испитаника. Испитаници исказују статистички значајне разлике када су у питању процесне и друге опструкције (фактор 1), експлоатација (фактор 2) и неприкладно поступање према странкама (фактор 3). Повећање радног искуства, старости и дужине радног стажа, те позиције, могу утицати на успешније усвајање етичких принципа. Када су у питању процесне и друге опструкције (фактор 1) као и експлоатација (фактор 2), испитаници 31–40 година старости исказивали су најблажа уверења, док је, када је у питању неприкладно поступање према странкама (фактор 3) то била најмлађа категорија испитаника, где је ранг такође опадао са растом година испитаника.

Табела 2: Утицај старости³⁰

Назив фактора	Фактор 1	Фактор 2	Фактор 3	Фактор 4
	Процесне и друге опструкције	Експлоатација	Неприкладно поступање према странкама	Однос према приправницима
18–23 (Сред. ранг)	123,43	150,44	209,67	170,01
24–30 (Сред. ранг)	176,24	176,88	157,54	153,65
31–40 (Сред. ранг)	185,68	178,98	153,85	178,85
41 и преко (Сред. ранг)	179,50	145,65	109,13	150,28
Kruskal–Wallis test (Chi–Square)	24,38	7,95	46,72	4,54
P	,000	,047	,000	,208

Табела 3 приказује утицај радног искуства на етичка уверења испитаника. Испитаници³¹ су подељени на две категорије, „почетнике“ и „искусне“, на основу година радног искуства, где границу преласка из једне у другу категорију представља постојање две године радног искуства. Испитаници почетници у већој мери подржавају неетичка поступања у вези са неприкладним поступањем према странкама (фактор 3). Код других фактора нису утврђене статистички значајне разлике између категорија испитаника.

Табела 3: Утицај радног искуства

Назив фактора	Фактор 1	Фактор 2	Фактор 3	Фактор 4
	Процесне и друге опструкције	Експлоатација	Неприкладно поступање према странкама	Однос према приправницима
Почетници (Сред. ранг)	98,31	110,32	120,45	106,82
Искусни (Сред. ранг)	111,09	103,14	96,44	105,46
Mann–Whitney U	4.688,00	4.971,00	4.120,00	5.265,00
P	,137	,403	,005	,874

³⁰ Различитим преуређивањем старосних граница у категоријама, ради испитивања веродостојности избора, конзистентно је откривен тренд идентичан оном приказаном у табели 2.

³¹ Испитаници студенти искључени су из анализе приликом спровођења овог теста.

Табела 4 приказује утицај старости на етичка уверења испитаника. Испитаници исказују статистички значајне разлике када су у питању фактори 1 и 3. Студенти исказују најблажа уверења поводом неприкладног поступања према странкама (фактор 3), приправници нешто строжа, а адвокати најстрожа. Са друге стране, када су у питању процесне и друге опструкције (фактор 1), где студенти имају строжа уверења, приправници исказују нешто блажа, а адвокати исказују најблажа уверења.

Табела 4: Утицај позиције

Назив фактора	Фактор 1	Фактор 2	Фактор 3	Фактор 4
	Процесне и друге опструкције	Експлоатација	Неприкладно поступање према странкама	Однос према приправницима
Адвокат (Сред. ранг)	190,15	163,28	125,66	166,16
Приправник (Сред. ранг)	167,71	182,14	165,25	162,61
Студент (Сред. ранг)	128,50	149,25	204,33	159,64
Kruskal Wallis Test (Chi-Square)	26,51	5,76	42,79	,296
P	,000	,056	,000	,862

Сходно приказаном, старост представља важну детерминанту етичких уверења. Међутим, у односу на процесне и друге опструкције (фактор 1) и експлоатацију (фактор 2), постоји нелинеаран однос између година старости и етичких уверења. Код ових фактора, са растом година старости, уверења се крећу од строжих ка блажим а након четрдесете године живота испитаници поново исказују строжа уверења. Делује да су испитаници старости 31–40 најподложнији ублажавању етичких уверења у односу на ове факторе. Могући разлог је то што је то период у оквиру ког је најизраженија потреба за стицањем и одржавањем сопствене позиције у оквиру професије. То може да утиче на реevaluацију етичких уверења испитаника у том периоду у односу на ранији период. Када је у питању неприкладно поступање према странкама (фактор 3), уверења испитаника крећу се од блажих ка строжим што су испитаници старији. Повећање година живота, веће радно искуство, и боља професионална позиција, теоретски би требало да утичу на пословну оствареност, упознатост са правилима и стањем у пракси, на подобност индивидуе да имплементира строжи однос према етички неприхватљивим понашањима као сопствена начела. Утврђено је да испитаници са више радног искуства, исказују строжа етичка уверења, међутим

испитаници адвокати исказали су блажа уверења када су у питању процесне и друге опструкције (фактор 1), а строжа уверења када је у питању неприкладно поступање према странкама (фактор 3).

Штавише, када су у питању опструкције, студенти су имали најстрожа уверења, затим приправници, а адвокати најблажа. Када је у питању неприкладно поступање према странкама, тренд је обратан. Поставља се питање узрока наведене разлике. Да ли испитаници адвокати, управо због бољег познавања прописа и познавања стања у правосуђу исказују блажа уверења? Да ли исказују строжа уверења према неприкладном поступању према клијентима због одржања и повећања сопственог благостања? Процесне опструкције се такође могу посматрати кроз призму клијената, односно, из перспективе уверења адвоката и приправника, оне могу бити у интересу клијента. И поред постојећих питања која изискују даље спровођење нових истраживања, неспорно је да испитиване детерминанте доводе до снажног утицаја на уверења испитаника када су у питању различити посматрани фактори.

6. ЗАКЉУЧАК И ПРЕПОРУКЕ

У овом раду спроведено је испитивање етичких уверења различитих категорија правника у Србији и дефинисани фактори који утичу на њихово формирање, и промену. Анализом утицаја социодемографских чинилаца на етичка уверења студената, приправника и адвоката, откривено је значајно одступање уверења испитаника од начела прописаних Кодексом. Могуће је тумачење да правници или не подржавају Кодекс, или да нису подробно упознати са прописаним одредбама, или да су упознати али да Кодекс не представља значајан корективни фактор у односу на њихова уверења и последично на понашање.

Иако су испитивана уверења у односу на хипотетичке случајеве, могуће је увидети чиме се испитаници руководе и истовремено извести посредне закључке о степену њихове информисаности у вези са Кодексом. Добијени резултати индикативни су и када је у питању намера те у крајњем случају понашање. Уверења воде ка понашањима и представљају фацитаторе за понашања. Позитивну страну представља чињеница да је поштовање поверљивости клијената прихваћено као исправно понашање од стране готово 80% испитаника, као и чињеница да је уочен тренд да се са старомшћу одређена уверења испитаника коригују и постају строжа.

Какве су практичне импликације овог рада? Налази указују да млађи правници исказују знатно блажа уверења, стога, први корак ка

усклађивању уверења и Кодекса свакако изискује едукативне мере, у оквиру којих би се на адекватан начин утицало на формирање и промену њихових уверења. То могу бити студијски курсеви у оквиру којих им се пружа шанса да се пре запослења упознају са етичким принципима које би били дужни да поштују приликом будућег бављења адвокатуром. Такође је могуће, током основних наставних програма, указати већу пажњу етичким проблемима и проблематичним ситуацијама које се могу појавити у пракси, али је могуће и спровођење циљане едукације дипломираних правника и приправника, након завршетка факултета. Не би требало занемарити ни утицај организовања научно-стручних скупова, дебата и симпозијума посвећених овој области.

Будућа истраживања је свакако могуће побољшати. Формирани упитник представља први корак анализе етичких уверења правника у Србији али садржи ограничен број објашњавајућих променљивих (нпр. могуће је укључити и променљиве које описују имовински статус, доминантну област права којом се испитаник бави, регион, брачни статус, итд). Резултате је такође могуће даље анализирати коришћењем мултиваријационе регресионе анализе. Додавањем нових, потенцијално значајних предиктора, могуће је идентификовати додатне факторе који утичу на формирање и промену етичких уверења правника у Србији и тиме остварити даљи допринос разматрању ове слабо истражене теме.

Пожељно је спровођење и компаративне анализе разлика између уверења и пријављеног понашања као и анализе утицаја казних мера на уверења и понашање различитих категорија правника. Тиме би се створила адекватна основа за формулацију конкретних превентивних мера едукативног, казног или другог карактера. На пример, било би могуће открити да ли је и на који начин неопходно поштрити дисциплинску и казнену политку у адвокатури, а смањили би се потенцијални друштвени трошкови које проузрокују неусклађена уверења правника у односу на Кодекс професионалне етике и увећало поверење јавности у адвокатуру као професију.

ПРИЛОГ А

Табела А1.

Уверења и факторска структура инструмента

Садржај ставке	Уверење о етичности поступка					Avg.	Главна компонента % објашњене варијансе			
	1	2	3	4	5		1	2	3	4
Фактор 1 – Процесне и друге опструкције										
Давање неоснованих разлога за одлагање рочишта као вид процесне опструкције.	27,7%	29,2%	23,7%	11,7%	7,7%	2,42	,69	,13	,23	,20
Изношење података и информација у поднесцима уз знање да нису истинити.	63,1%	17,8%	11,1%	3,4%	4,6%	1,69	,73	,21	,29	,15
Сакривање доказа који би могли угрозити добробит клијента.	41,8%	24,3%	15,1%	8,0%	10,8%	2,22	,70	,29	,02	,22
Утицање на сведока да промени исказ.	59,4%	16,6%	13,5%	5,2%	5,2%	1,80	,53	,42	,31	,17
Правдање приватних трошкова као трошкова адвокатске канцеларије.	65,2%	13,5%	8,6%	3,7%	8,9%	1,78	,53	,26	,12	,41
Фактор 2 – Експлоатација										
Улажење у сексуални однос са клијентом.	69,5%	12%	8%	1,8%	8,6%	1,68	,20	,81	,30	,03
Неприкладно размишљање о односу са клијентом.	64,6%	11,7%	8,3%	4,9%	10,5%	1,85	,08	,82	,26	,03
Прихватање скупог поклона од клијента.	40,3%	21,2%	19,1%	8,9%	10,5%	2,28	,39	,66	,01	,33
Давање поклона или новца особама које Вам упућују клијенте.	53,2%	15,7%	16,6%	8%	6,5%	1,99	,24	,55	,30	,30
Упућивање клијента колегама у замену за новац.	59,7%	19,7%	10,5%	3,7%	6,5%	1,78	,36	,51	,38	,22
Наплаћивање услуга клијентима по другим ценама у односу на оне прописане адвокатском тарифом.	47,1%	19,4%	17,8%	5,8%	9,8%	2,12	,30	,53	,14	,38
Фактор 3 – Неприкладно поступање према странкама										
Дискриминација клијента због тога што је приправник ромске етничке групе.	71,7%	12,3%	5,5%	4,3%	6,2%	1,61	,28	,21	,60	,10
Одавање поверљивих информација о клијенту после његове смрти.	73,8%	14,5%	6,2%	,6%	4,9%	1,48	,41	,27	,63	,05
Откривање поверљивих података о клијенту пријатељима.	82,2%	9,2%	3,4%	,9%	4,3%	1,36	,40	,24	,67	,07
Прихватање случаја иако је шанса да клијент добије спор скоро непостојећа.	19,7%	29,5%	22,8%	15,7%	12,3%	2,71	,25	,12	,63	,26
Одијање пружања услуга клијенту који је оптужен за свиреп злочин.	32,3%	28,6%	20,9%	8,9%	9,2%	2,34	,04	,09	,58	,03
Састављање сувишних поднесака.	47,1%	26,5%	16%	5,5%	4,9%	1,95	,28	,14	,61	,32
Нападање противничке стране у спору коришћењем пежоративних придева или блаћењем њене личности.	82,2%	8,6%	2,5%	1,5%	5,2%	1,39	,41	,39	,58	,03
Фактор 4 – Однос према приправницима										
Исплаћивање плате приправнику „на руке“.	44,6%	20,6%	13,8%	8,6%	12,3%	2,23	,35	,13	,04	,74
Потписивање уговора о волонтирању са приправницима ради избегавања плаћања пореза и доприноса.	60,9%	16,0%	10,8%	5,2%	5,2%	1,82	,13	,15	,19	,82

1 Без сумње неетично понашање (никада етично), 2 Етично понашање у ретким ситуацијама, 3 Понашање које је понекад етично, 4 етично понашање у већини ситуација (често етично), 5 Без сумње етично понашање

ЛИТЕРАТУРА (REFERENCES)

- Akman, Vedat. 2011. An Empirical Analysis of the Gender and Age Factors Effecting Ethical Perception of Lawyers in Turkey. *International Journal of Business and Social Science* 2(16): 199–204.
- Armstrong, Mary Beth. 1987. Moral Development and Accounting Education. *Journal of Accounting Education* 5(1): 27–43.
- Bukvić, Aleksandar. 2007. *Načela izrade psiholoških testova*. Beograd: Zavod za udžbenike.
- Burbank, David D., Robert S. Duboff. 1974–1975. Ethics and the Legal Profession: a Survey of Boston Lawyers. *Suffolk University Law Review* 9: 66–117.
- Cabrillo, Francisco, Sean Fitzpatrick. 2008. *The Economics of Courts and Litigation*. Cheltenham, UK: Edward Edgar Pub.
- Charles, Jennifer L.K., Patrick V. Dattalo. 2018. Minimizing Social Desirability Bias in Measuring Sensitive Topics: The use of For-giving Language in Item Development. *Journal of Social Service Research* 44(4): 587–599.
- Chung, Jane, Gary S. Monroe. 2003. Exploring Social Desirability Bias. *Journal of Business Ethics* 44(4): 291–302.
- Daicoff, Susan. 1996. (Oxymoron?) Ethical Decisionmaking by Attorneys: An Empirical Study. *Florida Law Review* 48: 197–261.
- Dragičević, Čedomir. 2002. *Statistika za psihologe*. Beograd: Centar za primenjenu psihologiju.
- Draugalis, JoLaine R., Cecilia M. Plaza. 2009. Best practices for survey research reports revisited: implications of target population, probability sampling, and response rate. *American journal of pharmaceutical education* 73(8): 1–3.
- European Commission for the Efficiency of Justice (CEPEJ). 2018. *European judicial systems Efficiency and quality of justice*. Strasbourg: Printed at the Council of Europe.
- Emerson Tisha L.N., Stephen J. Conroy, Charles W. Stanley. 2007. Ethical Attitudes of Accountants: recent Evidence from a Practitioners' Survey. *Journal of business Ethics* 71: 73–87.
- Etienne, Margareth. 2005. The Ethics of Cause Lawyering: An Empirical Examination of Criminal Defense Lawyers as Cause Lawyers. *The Journal of Criminal Law and Criminology* 95(4): 1195–1260.
- Eynon, Gail, Nancy T. Hills, Kevin T. Stevens. 1997. Factors that Influence the Moral Reasoning Abilities of Accountants: Implications for Universities and the Profession. *Journal of Business Ethics* 16: 1297–1309.
- Holmes, Vivien, Tony Foley, Stephen Tang, Margie Rowe. 2012. Practicing Professionalism: Observations from an Empirical Study of New Australian Lawyers. *Legal Ethics* 15(1): 29–55.

- Howitt, Denis, Duncan Cramer. 2011. *Introduction to Statistics in Psychology*. 5 ed., Harlow: Pearson Education Limited.
- Koocher, Gerald P., Patricia Keith-Spiegel. 2016. *Ethics in psychology and the Mental Health Professions*. 4 ed., New York: Oxford University Press.
- McNeeley, Susan. 2012. Sensitive Issues in Surveys: Reducing Refusals While Increasing Reliability and Quality of Responses to Sensitive Survey Items. 377–396. у *Handbook of Survey Methodology for the Social Sciences*, ed. Gideon Lior. New York: Springer.
- Mrakovčić, Marko, Danilo Vuković. 2019. „Unutarnja“ kriza pravosuđa? Stavovi pripadnika pravničkih profesija o pravosuđu u Hrvatskoj i Srbiji. *Politička misao* 56(1): 75–105.
- Nicolson, Donald. 2005. Making lawyers moral? Ethical codes and moral character. *Legal Studies* 25(4): 601–626.
- Pepper, Stephen. 1999. Lawyers' Ethics in the Gap between Law and Justice. *South Texas Law Review* 40: 181–205.
- Perry, Gregory M., Patricia A. Duffy, Clair J. Nixon, Lindon J. Robinson. 2005. An Exploration of Factors Influencing Ethical and Unethical Behavior in Negotiations. *Journal of Agricultural and Applied Economics* 37: 1–20.
- Perry, Joshua E., Ilene N. Moore, Bruce Barry, Ellen Wright Clayton, Amanda R. Carrico. 2009. The Ethical Health Lawyer: An Empirical Assessment of Moral Decision Making. *The Journal of Law, Medicine & Ethics* 37(3): 461–475.
- Petrović, Nikola M. 2013. Profesionalna etička uverenja i postupci kliničkih psihologa u Srbiji. *Doktorska disertacija*, Filozofski fakultet, Univerzitet u Beogradu.
- Pope, Kenneth S., Melba J. T. Vasquez. 2007. *Ethics in Psychotherapy and Counseling: A Practical Guide*. 4 ed., New York: Jossey-Bass.
- Pope, Kenneth S., Barbara G. Tabachnick, Patricia Keith-Spiegel. 1987. Ethics of practice: The beliefs and behaviours of psychologists as therapists. *American Psychologist* 42(11): 993–1006.
- Prentice, Robert A. 2015. Behavioral Ethics: Can It Help Lawyers (And Others) Be Their Best Selves? *Notre Dame Journal of Law, Ethics & Public Policy* 29: 35–85.
- Република Србија, Републички завод за статистику. 2019. *Високо образовање 2018/2019*. Београд: Републички завод за статистику. (Republika Srbija, Republički zavod za statistiku. 2019. *Visoko obrazovanje 2018/2019*. Beograd: Republički zavod za statistiku).
- Vuković, Danilo. 2019. Advokatura u Srbiji: rezultati empirijskog istraživanja. *Branich* 130(1–4)/2017: 103–113.
- Vuković, Danilo, Valerija Dabetić, Samir Forić. Prihvaćeno za objavljivanje. Serbia and Bosnia and Herzegovina, у *Lawyers in Society – 30 Years Later*, eds. Abel Richard et al. Oxford: Hart Publishing.

You, Di, Yukiko Maeda, Muriel J. Bebeau. 2011. Gender Difference in Moral Sensitivity: A Meta-Analysis. *Ethics & Behavior* 21(4): 263–282.

Miljan Savić, LL.M.

Researcher, Balkan Center for Regulatory Reform, PhD Candidate
University of Belgrade Faculty of Law

DETERMINANTS OF MORAL BELIEFS OF LAWYERS IN SERBIA

Summary

Examining of the moral beliefs of current and future members of the legal profession is an important step toward properly understanding and defining the factors that influence their formation and change. This paper presents an analysis of the moral beliefs of different categories of legal professionals in Serbia, using factor analysis (principal components analysis) on a sample of 325 respondents, attorneys at law, legal trainees, and students. The impact of socio-demographic factors (gender, age, position, and length of service) on moral beliefs is analyzed. We present areas and norms where the greatest discrepancy between beliefs and the Code in force exists. The most important findings indicate that respondents' age and work experience directly influence stricter ethical beliefs when it comes to certain types of unethical behavior.

Key words: *Professional ethics. – Beliefs. – Legal associates. – Attorneys at law. – Principal components analysis.*

Article history:

Received: 5. 12. 2019.

Accepted: 21. 5. 2020.